

Onkraj nacionalnih narativa: francusko-njemački doprinos stvaranju europske povijesti

1. Francusko-njemački udžbenik: ideja i realizacija¹

Francuski ministar obrazovanja Xavier Darcos i opunomoćenik za francusko-njemačku suradnju Klaus Wowereit predstavili su u ožujku 2008. godine u Berlinu i Parizu drugi svezak francusko-njemačkog udžbenika povijesti.² Taj svezak pokriva dugi vremenski interval između Bečkog kongresa i kraja Drugoga svjetskog rata, to jest razdoblje koje mnogi smatraju najteže obradivim iz binacionalne perspektive, posebno zbog tri vojna sukoba između Francuske i Njemačke počevši od 1870. godine (usp. ilustracija 1). Imao sam čast biti odgovaran za realizaciju te knjige zajedno s dvojicom kolega iz Francuske, gospodinom Danielom Henrijem i gospodinom Guillaumeom Le Quintrecom. Na projektu je radilo šest francuskih i šest njemačkih autora uključujući i tri urednika.³ Treći svezak u seriji već je objavljen u ljeto 2006. godine. Nazvan je *Europa i svijet nakon 1945. godine*.⁴ Prvi svezak koji će pokrivati dugi period između antičke Grčke i napoleonskog doba nalazi se u pripravi.⁵

Unatoč pokroviteljstvu francuskih i njemačkih političara, francusko-njemački udžbenik povijesti daleko je od toga da predstavlja službenu verziju povijesti. Njegovi počeci sežu do odluke Francusko-njemačkog parlamenta mladih koji se okupio u siječnju 2003. godine radi obilježavanja četrdesete obljetnice potpisivanja Francusko-njemačkog ugovora o prijateljstvu, a čiji su potpisnici bili njemački kancelar Konrad Adenauer i francuski predsjednik Charles de Gaulle 1963. godine. Učenici i studenti obiju zemalja zatražili su od vlada da sastave zajednički udžbenik za dvije nacije

1 Ovaj je članak izvorno objavljen u knjizi: Olivier Rathkolb ur., *How to (Re)Write European History: History and Text Book Projects in Retrospect* (Innsbruck: Studien Verlag, 2010): 189-204. Izvorni je naslov članka "Beyond National Narratives – a French-German Contribution to the Making of European History". Zahvaljujemo profesoru Geissu na suglasnosti da članak bude objavljen u hrvatskom prijevodu.

2 *Histoire/Geschichte*, sv. 2 (vidi bilj. 3).

3 Michaela Braun, Lars Boesenberg, Anne Duménil, Bernadette Galloux, Gabriele Grosse, Daniel Henri, Guillaume Le Quintrec, Kaspar Maase, Bénédicte Toucheboeuf, Martin Wicke, Jean-Marc Wolf, Peter Geiss.

4 *Histoire/Geschichte*, sv. 3 (vidi bilj. 2).

5 U međuvremenu je i taj svezak objavljen, op. ur.

kako bi se umanjile ukorijenjene predrasude i poboljšalo znanje mladih Francuza i Nijemaca o njihovim susjedima.⁶ Francuski predsjednik Jacques Chirac i njemački kancelar Gerhard Schröder sudjelovali su na zaključnom sastanku Parlamenta mladih i spontano odlučili podržati njihovu inicijativu. Ubrzo nakon toga stvoren je bilateralni odbor koji je okupljao predstavnike sveučilišta, ministarstava obrazovanja i škola u obje zemlje. Taj je odbor razradio kurikulum i didaktičke smjernice koji su predstavljali osnovu našeg rada.⁷

Ilustracija 1: Karikatura objavljena u francuskom časopis *Télérama*. Prijevod: „Razumjet ćete da nismo spomenuli ratove 1870., 1914. i 1939. zato što nismo htjeli nikoga povrijediti.“ Izvor: Thierry Leclère, „Notre bon vieux Charlemagne“, *Télérama*, 6. travanj 2006., 20.

6 Puni tekst rezolucije dostupan je na francuskom i njemačkom jeziku na internetskoj stranici Njemačko-francuskog ureda za mlade DFJW/OFAJ: <http://www.ofaj.org/node/41178> (pristup 1. 5. 2010).

7 *Deutsch-Französisches Geschichtsbuch. Geschichtsbuch für die Klassen 10/11, 11/12 und 12/13. Projektbeschreibung.* Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu i Ministarstvo visokog školstva i istraživanja u Parizu (listopad, 2004.)

Doduše, povijest zajedničkog francusko-njemačkog udžbenika počinje puno prije 2003. godine. U 1930-ima francuski povjesničar Jean de Pange i njegov njemački kolega Fritz Kern planirali su knjigu o francusko-njemačkim odnosima. Nadalje, bilateralna je komisija istražila udžbenike korištene u obje zemlje u svrhu eliminiranja pristranih prosudbi. Jedno od ključnih pitanja bila je odgovornost za izbijanje Prvoga svjetskog rata, koja je „Paragrafom 231. o njemačkoj krivnji“ Versajškoga mirovnog ugovora pripisana Njemačkoj i njezinim saveznicima. Nacistički režim i međunarodna napetost koju je on izazivao okončali su te prve korake prema zajedničkom pogledu na povijest.⁸

Fokus mojeg doprinosa neće biti knjiga sama, već iskustvo i uvidi koje držim relevantnima u kontekstu poučavanja europske povijesti. Želio bih se usredotočiti na sljedeća ključna pitanja:

- Što znači postojanje vrlo različitih kultura poučavanja u udžbenicima? Je li moguće integrirati te različite pristupe u zajednički nastavni okvir? Može li biti dodana neka vrijednost u takvu sintezu?
- Koliko je transnacionalnog konsenzusa potrebno za realizaciju postnacionalnog udžbenika? Kako se produktivno nositi s ostacima konflikata u interpretacijama?

Medijsko očitovanje o francusko-njemačkom udžbeniku bilo je vrlo pozitivno, daleko iznad naših očekivanja. Među ostalim novinama, *Süddeutsche Zeitung* hvalile su knjigu kao doprinos međusobnom razumijevanju: „Kako uništiti planine predrasuda“ bio je naslov članka kojeg je potpisao Johannes Willms.⁹

No možemo li uistinu govoriti o planinama predrasuda četrdeset godina nakon potpisivanja Francusko-njemačkog ugovora o prijateljstvu i više od šezdeset godina nakon kraja Drugoga svjetskog rata? Naravno da proces pomirbe nikad neće biti do kraja završen. Svaka će generacija morati ulagati dodatni trud da bi razumjela susjedne zemlje u okviru mijena nacionalnog i internacionalnog konteksta. Sve u svemu, čini mi se da su Francuska i Njemačka bliskije jedna drugoj od bilo kojih drugih nacija Europe. Francusko-njemački udžbenik prije je rezultat dijaloga nego instrument pomirenja.

Kolektivna memorija, kao i interpretacije, mitovi, osjećaji i perspektive povezani s njima bez sumnje su najsvetiji dijelovi nacionalnog identiteta. To je okvir u kojem ljudi ne uočavaju samo prošlost, već i sadašnjost i budućnost i koji ima direktan utjecaj na inicijative koje mogu poduzeti.

8 Forent Claret, „Von der Utopie zur Realität. Wie das deutsch-französische Geschichtsbuch geboren wurde“, *Dokumente, Zeitschrift für den deutsch-französischen Dialog* 62, 5 (2006): 57-61.

9 Heike Schmoll, „Historische Verständigung. Der zweite Band des deutsch-französischen Geschichtsbuchs ist mehr als ein Schulbuch“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. travanj 2008; Johannes Willms, „Wie man Gebirge von Vorurteilen abräumt. Rundum gelungen: Der zweite Band des deutsch-französischen Geschichtsbuch für die Oberstufe“, *Süddeutsche Zeitung*, 11. travanj 2008.

Dvije nacije mogu dijeliti mnogo vrijednosti i jako blisko surađivati. Unatoč tomu trebat će puno vremena i puno zajedničkog iskustva prije no što će se svojim mladim građanima usuditi izreći i objasniti svoje nacionalne povijesti u zajedničkom udžbeniku. Takva inicijativa je potencijalno opasna zato što će binacionalna prezentacija povijesti vjerojatno baciti sumnju na mitove, tradicionalne interpretacije povijesti i konstitutivne izvjesnosti nacionalnog identiteta. Ako bi novi, binacionalni narativ, trebao biti iskren, a ne samo politički korektan, nužno će biti polifon i mogao bi destabilizirati tradicionalne slike povijesti nacije koja se pokušava prenijeti mladim generacijama. Preuzimanje tog rizika pretpostavlja blisku suradnju i veliko povjerenje između dvije zemlje – i to se mora pripremati u dijalozima i razmjenama koje traju desetljećima.

2. Sinteza dviju kultura poučavanja: podcijenjeno pitanje

Značajno je da su gotovo svi komentari objavljeni u novima bili fokusirani na sadržaje i moguće konflikte u interpretacijama, ali većina njih je zanemarila didaktičke i metodološke dimenzije projekta. Novinari su naglasili moguće probleme u svezi s interpretacijom svjetskih ratova i Versajskog mirovnog ugovora – tema koje nisu prouzročile nikakve kontroverze među autorima.

Držim da podcjenjivanje kulture poučavanja predstavlja jedan od razloga koji objašnjavaju zašto udžbenik europske povijesti objavljen 1998. godine nije pronašao put u učionice.¹⁰ Bez sumnje, nova inicijativa u tom smjeru morat će usmjeriti više pažnje tome problemu. Na početku naše suradnje imali smo dojam da su francuske i njemačke metode poučavanja relativno nekompatibilne.

Na vrlo uopćen i pojednostavljen način mogli bismo reći da njemačka tradicija naglašava autonomiju učenika, njihovu mogućnost samostalnog donošenja prosudbi i samostalnu organizaciju procesa učenja. U takvom didaktičkom kontekstu poučavati znači omogućiti učenicima da sami konstruiraju svoje povijesne narative u složenoj stvarnosti prije nego voditi ih kroz nju putem koherentnih „velikih pripovijesti“. Emancipacija je središnji cilj njemačkog obrazovnog sustava, a interpretativna autoritativnost učitelja i utjecaj interpretacija sugeriranih u udžbeniku su stoga jako mali. Ali što s praktičnim posljedicama tako niskog stupnja interpretativnog vodstva? Čini se da postoji jaz između načela i stvarnosti, jer je njemački pristup sklon precjenjivanju učeničkih znanja i sposobnosti prosudbe. Postoji i rizik od didaktičke hipokrizije, kada se tvrdnje temeljene na informacijama i izvornom materijalu predstavljaju „slobodnima“ i „autonomnima“, a promišljeno su ih izabrali učitelji i autori udžbenika.

U Francuskoj je uloga učitelja povijesti i udžbenika poprilično različita. Naravno, naredni redci koji proizlaze iz ograničenog iskustva projekta francusko-njemačkog

10 Frédéric Delouche, Jacques Aldebert i Richard Mayne, ur., *Illustrated history of Europe. A unique guide to Europe's common heritage* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1993).

udžbenika mogu samo reflektirati nepotpune i subjektivne doživljaje promatrača koji se nalazi izvan francuskog obrazovnog sustava.¹¹

U okviru uskog polja promatranja, ograničenog našim projektom, francusko obrazovanje čini se temeljeno na principu jedne važeće interpretacije povijesne zbilje koja se može razumno objasniti i stoga se mora u potpunosti prihvatiti i prilagoditi učenicima. Posljedično, škola mora prenijeti koherentnu pripovijest mladim generacijama, mora im pokazati kako vidjeti prošlost da bi postali pouzdani građani u demokratskom i laičkom sustavu Francuske Republike. Mladi moraju naučiti činjenice i metode koje im dopuštaju da dođu do interpretacija koje je već odredilo ministarstvo obrazovanja.

Taj je pristup možda ozbiljniji od njemačkih tradicija koje naginju ignoriranju parcijalnih ograničenja učeničkih izvjava u danim didaktičkim kontekstima. U svakom slučaju nikako nije manje zahtjevan od tih tradicija. Intelektualni nivo analize dokumenata ili eseja u francuskim školama može biti visok, što je potvrdila interpretacija na koju upućuje udžbenik, jer racionalističko nasljeđe kartezijanske misli (*pensée cartésienne*) zahtijeva izvanredan stupanj analitičke preciznosti i strukturalnog savršenstva u prezentaciji. Ali sve u svemu čini se da u francuskom sustavu postoji manje mjesta za individualnu prosudbu i drugačije mišljenje.

Nasuprot tomu, individualna mišljenja smatraju se potencijalnom prijetnjom povijesnoj istini. Na početku naše suradnje jedan od francuskih kolega postavio nam je šokantno pitanje: Što čine njemački učitelji kad ih učenici suoče s pozitivnim izjavama o Hitleru? Pokušali smo objasniti da njemački učenici ne bi trebali izražavati isključivo subjektivna mišljenja. Oni moraju opravdati svoje prosudbe u okviru sustava vrijednosti koji obuhvaćaju poštivanje ljudskih prava i demokratskih principa. Unatoč tomu postoji rizik od političkih nekorektnih i etički pogrešnih izjava.

S druge strane može biti korisno suočiti temeljne ideje u otvorenoj diskusiji: to učiteljima i drugim učenicima otvara mogućnost kritičkog odgovora i ispravaka baziranih na činjenicama, jer uklanjanje nepoželjnog ponašanja iz učionice nije dovoljno za njegovo uklanjanje iz učeničkih glava.

Prividne razlike mogu se ilustrirati na primjeru udžbenika iz dvije zemlje. To bih objasnio usporednom tablicom:

11 Generalna komparacija francuske i njemačke kulture poučavanja zahtijevala bi detaljno empiričko istraživanje i ne bi trebala negirati esencijalne principe koje dijele dva sustava. Značajno je da kurikulum objavljen za francuske liceje 2000. godine definira ciljeve za nastavu povijesti koji se mogu naći i u njemačkom kontekstu: „Programi povijesti/geografije omogućuju, naime, razumijevanje suvremenog svijeta proučavanjem onih povijesnih trenutaka koji su bili dio njegova stvaranja, kao i aktualnih društvenih djelovanja na njihovim teritorijima. Način na koji se usvajaju znanja, neprestano traganje za smislom, promišljanje i primjena kritičkoga duha pridonose oblikovanju učenika: oni im pružaju dinamičnu viziju svijeta koja u gimnaziji postaje stvarnost.“ Bulletin Officiel du Ministère de l'Éducation Nationale et du Ministère de la Recherche, HS No. 6 du 31 août 2000., www.education.gouv.fr/bo/2000/hs6/histgeo.htm (9.5.2009).

Njemački udžbenici: autonomija i otkrivanje.

- Tematski doseg izvornog materijala širi je od tematskog dosega informacija u tekstu.
- Vježbe usmjeravaju učenike prema individualnom razumijevanju i prosudbi. Često su predstavljene glagolima poput „objasni“, „komentiraj“, „iznesi svoj stav o...“.
- Vježbe usmjeravaju učenike prema neovisnim aktivnostima (projekt, debata, prezentacija).

Francuski udžbenici: struktura i znanje.

- Izvorni materijal potvrđuje informacije koje se nalaze u tekstu iste nastavne jedinice.
- Vježbe usmjeravaju učenike prema usvajanju povijesnih činjenica na strukturirani način i razumijevanju danih interpretacija.
- Najvažnija je terminološka preciznost (sustav definicija).
- Metodološke kompetencije opisane su i izvježbane do u detalj.

Na kraju smo shvatili da su te dvije koncepcije udžbenika i osnovnih didaktičkih struktura daleko od nekompatibilnosti. Naprotiv, čini se kao da nadopunjavaju jedna drugu. To može motivirati francuske učenike prilikom učenja da shvate kako povijesno znanje nije svrha samo po sebi, nego da ga treba povezati s osobnim prosudbama i političkim refleksijama. S druge strane, njihovi njemački vršnjaci mogli bi smatrati korisnim dobivanje egzaktnih informacija i metodološkog znanja koje im je potrebno da bi poduprli svoje stavove. To im omogućuje da donose kompetentne izjave umjesto izražavana većinski subjektivnog mišljenja.

3. Ukrštene perspektive: kako živjeti s različitim interpretacijama

Iako je interpretacija prošlosti bila puno manji problem od sinteze dviju kultura poučavanja, neka su kontroverzna pitanja ipak ostala. U pojedinim slučajevima, probleme je prije stvarao odabir teme nego način objašnjavanja.

3.1. Percepcija imperijalne Njemačke, Francuske Republike i Prvoga svjetskog rata

Devedeset godina nakon potpisivanja Versajškoga mirovnog ugovora njemački i francuski autori više se ne bore dokazivati da je Njemačka sama odgovorna ili nije sama odgovorna za izbijanje Prvoga svjetskog rata. Famozni „Paragraf o krivnji“ nikada nije bio tema kontroverznih debata u okviru naše binacionalne suradnje. Njemački i francuski učitelji složili su se da Versajski mirovni ugovor nije mogao biti rješenje na kojem bi se temeljio održivi mir.

Unatoč tomu, primijetili smo da je percepcija predratne Njemačke poprilično različita u dva djela našeg tima. Činilo nam se da je, gledano iz francuske perspektive,

Njemačko Carstvo Vilima II. jedva nešto više od potpune suprotnosti Trećoj Republici u Francuskoj: prikazano je kao autoritarna monarhija u kojoj dominiraju militarizam i konzervativna zemljoposjednička aristokracija (junkeri) ekstremno konzervativnog ponašanja.¹² Suprotno, Treća Republika prikazana je kao realizacija ideja iz 1789. godine, liberalni, demokratski, sekularni sustav koji je obrazovao svoje mlade da postanu zrelim građanima. Osjećali smo da je proučavanje Treće Republike uključivalo više od samo povijesnog interesa: mladim je Francuzima trebalo pokazati da je to još uvijek relevantni model slobode, demokracije i sekularne države, kao što se može iščitati iz sljedećeg ulomka iz priručnika namijenjenog učenicima:

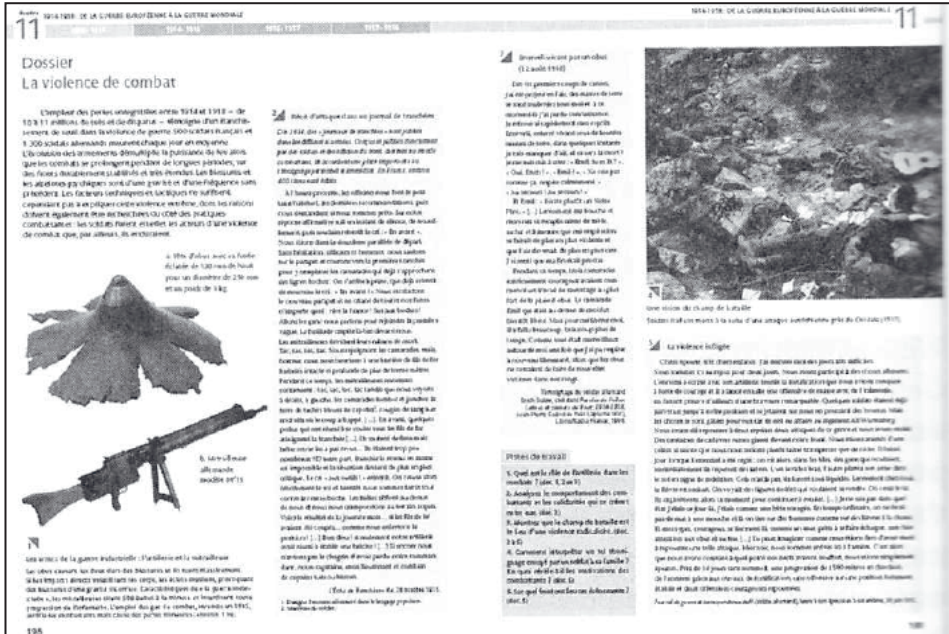
Početkom 20. stoljeća u Francuskoj se počeo primjenjivati sustav izrađivan tijekom prethodnog stoljeća, a koji se pokazao značajnim po međusobnoj povezanosti različitih elemenata. On predstavlja pravi politički model koji istovremeno sadrži povijesne i filozofske reference te institucionalni sustav i socijalni program.

Ne poričući jake reakcionarne tendencije u imperijalnoj Njemačkoj, njemački autori nisu mogli prihvatiti ono što su držali crno-bijelim prikazom. Naglasili su da je Carstvo imalo demokratski izabrani parlament, iako mu kancelar nije bio odgovoran. Nadalje, Njemačka socijaldemokratska partija bila je prva masovna stranka modernog svijeta, a zakonodavni sustav na selu bio je daleko od izraza despotizma. Naglasili su paralele u razvoju između Njemačke i drugih društava u Europi. Također, njemačka je strana pokušala objasniti da je *Weltpolitik* Vilima II. zasigurno bila agresivna i nespretna, ali da se ona mora sagledati kao dio europskog imperijalizma, a ne kao izolirani i jedinstveni fenomen. Rezultat naše diskusije o tome problemu nije bila dekonstrukcija republikanskog modela (*modèle républicain*) niti rehabilitacija Njemačkog Carstva. Smatram da smo konačno uspjeli objasniti učenicima da su u mnogim aspektima imperijalna Njemačka i republikanska Francuska mnogo manje jedinstvene nego što bi nacionalni narativi i njihova svojstvena interpretacija željeli da se vjeruje.

Dok je usporedba dvaju predratnih političkih sustava i društava bila poprilično kontroverzna, zajednički pogled na Prvi svjetski rat vodio je drugim poteškoćama. Njemačku je stranu šokirala francuska usmjerenost na vojnu povijest i nasilje. Poglavlje o tome ratu koje je napisala Anne Duménil (ilustracija 2) zasigurno je jedan od „najfrancuskih“ dijelova knjige i rekao bih da je to prednost. Francuski i njemački programi daju mnogo prostora tome sukobu koji je prikazan kao prvi totalni rat u povijesti. Ali, kad pobliže pogledamo aspekte na koje su usmjereni udžbenici u obje zemlje, uočavamo značajne razlike. S jedne strane, njemački udžbenici skloni su

12 Na primjer interpretacija koju je dao Serge Bernstein, *Démocraties, régimes autoritaires et totalitarisme au XXe siècle* (Paris: Hachette Supérieur, 2007). Iz autorove perspektive institucijama imperijalne Njemačke upravljala je Pruska – a Pruska je bila „autoritarna i militaristička država“, iako prepoznaje „političku dvojnost Njemačkog Carstva“ i „koegzistenciju modernog političkog sustava i arhaičnih političkih struktura“. *Ibid.*, 38-39.

koncentrirati se na diplomatski preljudni uoči rata i na njegovo izbijanje u ljeto 1914. godine. S druge strane oni ističu kraj rata i njegove rezultate, posebno takozvanu njemačku revoluciju 1918/19. i Versajski mirovni ugovor. Upadljivo je da su četiri ratne godine i njihova vojna i mentalna dimenzija gotovo zanemarene u njemačkim nastavnim materijalima.¹³

Ilustracija 2: Nasilje na ratištima Prvoga svjetskog rata (tematska rubrika Dossier)

To je u kontrastu s razvojem recentnih istraživanja o Prvome svjetskom ratu koja polazu puno pažnje i načinima priopćavanja o njemu. Iskustvo borbe i patnje je esencijalno za razumijevanje političke kulture u međuratnim godinama – čak i ako se teza o kolektivnom posurovljenju ne smatra dokazom.

Naši francuski kolege uvjeravaju nas da prihvatimo tematsku rubriku *Dossier* koja je u potpunosti posvećena iskustvu nasilja na frontovima Prvoga svjetskog rata. Neovisno o fotografijama, dosje sadrži ulomke iz ratnih razglednica i pisama koja omogućavaju učenicima da uoče kako su borci, koji su bili izloženi nasilju i koji su sami počinili nasilje, istovremeno komunicirali sa svojim obiteljima. Čitatelji shvaćaju da postoje različiti modeli komunikacije koji sežu od gnušanja onih koji su i sami

13 Na primjer *Kursbuch Geschichte. Neue Ausgabe, Berlin-Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern. Von der Antike bis zur Gegenwart*, ur. Karin Laschewski-Müller i Robert Rauh (Berlin: Cornelsen, 2009.), 318-325. Četiri stranice posvećene su imperijalizmu i putu u Prvi svjetski rat, dvije stranice dokumentima o izbijanju rata 1914. godine (sekundarni izvori) i samo dvije i pol stranice same ratu. Čak se i Drugi svjetski rat čini zanemaren u poučavanju njemačke povijesti. Vidi: Thomas Lange, „Ein verdrängter Krieg. Der Zweite Weltkrieg im Geschichtsunterricht – ein persönlicher und pädagogischer Rückblick“, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 60, 5 (2009): 295-312.

počinili ta djela do glorifikacije ratnih podviga. U dodatku uče da postoje društvene granice u verbalizaciji nasilja. Želio bio citirati ulomak iz pisma koje je njemački vojnik napisao svojoj obitelji s Istočnog fronta:

Ne znam što mi je bilo. Osjećao sam se toga dana poput grabežljivca. Inače, ovdje je i svaki pauk ostavljen na miru, a na ljude se puca kao na zečeve u doba lova.¹⁴

Svjedoci poput ovoga omogućuju analizu načina na koji se društvo nosi s ratnim nasiljem. To može pomoći učenicima da shvate konvencionalna pravila ali isto tako i granice i tabue koji ograničavaju komuniciranje o nasilju u širokom rasponu manifestacija koje sežu od individualnih pisama do masovnih medija.¹⁵ Ta mi se refleksija čini esencijalnom u suočavanju s vojnim intervencijama u koje su uključene i zapadne demokracije u mnogim dijelovima svijeta. Upotreba riječi poput „kolateralna šteta“ za žrtve vojnog nasilja i „operacija“ za rat pokazuju da još uvijek postoje snažni tabui o borbi, ubijanju i patnji u modernim ratnim sukobima. Stoga su nas naši francuski kolege lako mogli uvjeriti da je tematsko poglavlje *Dossier* o nasilju apsolutno potreban u poglavlju o Prvome svjetskom ratu.

Puno je teže bilo postići konsenzus o jednom drugom pitanju: autor koristi termin kultura rata (*culture de guerre*) kako bi objasnio da su borci mogli podnijeti nasilje i patnju tijekom četiri ratne godine bez primjetnog protesta ili pobune – neovisno o pobuni 1917. godine. Neki francuski znanstvenici tvrde da je to ponašanje bilo smjernica za kulturni konsenzus o neizbježnosti rata između vojske i civilnog društva; drugi odbijaju ideju kulture rata jer se ne uzima u obzir razlika između civila i vojske. Oni ističu da su hijerarhija, vojna disciplina i grupni pritisak bili odlučujući faktor, a ne nagodba. Kako god, to je prije bila debata između različitih škola mišljenja u Francuskoj nego stvar francusko-njemačke kontroverze.¹⁶

3.2. Totalitarni režimi dvadesetog stoljeća

Dok su njemački autori i izdavač brzo prihvatili fokus na vojno nasilje, puno je teže bilo pronaći zajednički analitički okvir za diktatorske sustave dvadesetog stoljeća. Trenutno se u francuskim udžbenicima koristi koncept totalitarizma i fokusiraju se na strukturalne analogije između talijanskog fašizma, sovjetskog staljinizma i njemačkog nacizma. U francuskom nastavnom materijalu koncept totalitarizma ogleda

14 Pismo njemačkog vojnika ženi i obitelji, 30. srpanj 1915, *Histoire/Geschichte*, sv. 2, 199, dokument broj 5.

15 O tabuima koji ograničavaju komunikaciju o nasilju tijekom Prvoga svjetskog rata: cf. Stéphane Adouin-Rouzeau/Annette Becker, *14-18: retrouver la guerre* (Paris: Gallimard, 2000.), 54 („[...] ljudi u ratu ginu, ali ne ubijaju“).

16 Za kontroverze izazvane konceptom „kulture rata“: usp. Frédéric Rousseau, „A propos d'une notion récente: la 'culture de guerre'“, u *Guerre, paix et sociétés, 1911-1946*, ur. Nicolas Offenstadt, Philippe Olivera, Emmanuelle Picard i Frédéric Rousseau (Neuilly: Atlande 2004) : 667-674. Članak je dostupan na Internet stranici CRDI 14-18: http://www.crid1418.org/espace-scientifique/textes/culture_de_guerre.htm (22.8.2009.)

se kao sama po sebi očita stvarnost: često možete pronaći zajedničko poglavlje na dvije stranice o tri velika europska diktatorska sustava pod naslovom *Les régimes totalitaires* (Totalitarni režimi) koje se bavi izgradnjom kulta vođe, jednostranačkim sustavom, političkim terorom itd.¹⁷

Njemačka kultura poučavanja ne dopušta takav cjelokupni komparativni i strukturalni pristup. Prije svega, postoji široki društveni konsenzus o jedinstvenom karakteru i dimenziji nacističkih zločina protiv čovječanstva. Nijedan autor njemačkog udžbenika ne bi si mogao uzeti slobodu i objašnjavati staljinizam i fašizam u sklopu istog poglavlja, a da ga se ne okrivi za reduciranje ili čak poricanje povijesne jedinstvenosti nacističkog režima i njegovih zločina. Isticali smo da način na koji se francuski udžbenici nose s kontroverznom analitičkim konceptima poput totalitarizma za nas nije zadovoljavajući. Ti se koncepti koriste kao autoevidentni dio same povijesne zbilje. Učenici nemaju mogućnost razmišljanja o njihovom statusu i granicama na kritički način. To nas je dovelo do toga da naglašavamo kako njemački školski sustav u gimnazijama mora pripremiti učenike za fakultet i stoga je epistemološki potrebno analizirati interpretativne matrice poput totalitarizma umjesto da ih zbunjujemo poviješću samom.

Na kraju smo pronašli rješenje koje je stvorilo i dodalo vrijednost objema stranama. Fašistička Italija, nacistička Njemačka i staljinistički Sovjetski Savez obrađuju se u različitim poglavljima udžbenika. Nakon tih poglavlja učenici mogu čitati tematsko poglavlje *Dossier* o konceptu totalitarizma i njegovoj intelektualnoj historiji u dvadesetom stoljeću.¹⁸ Ulomci iz djela Hanne Arendt i Carla J. Friedricha daju im mogućnost razumijevanja središnjih ideja tog koncepta. Nadalje, vježbe ih upućuju na diskusiju o tomu omogućava li interpretativni okvir totalitarizma opisivanje i objašnjavanje diktatorskih režima i društava o kojima su prije učili.

Za francuske je učenike prednost toga pristupa evidentna. Oni uče da ne postoji samo jedna „objektivna“ interpretacija povijesti. Značenje pripisano prošlosti ovisi o interpretativnim modelima o kojima treba diskutirati. Za njemačke učenike koncept totalitarizma omogućuje svladavanje isključivo nacionalne percepcije modernih diktatura bez poricanja esencijalnih razlika između nacizma, fašizma i staljinizma.

3.3. Sjedinjene Američke Države i komunistički svijet

Najteža kontroverza nije se pojavila na polju dvaju svjetskih ratova ili francusko-njemačkih odnosa u međuraću. Paradoksalno, tiče se razdoblja pomirenja između tih dviju zemalja nakon 1945. godine. Shvatili smo da su francuski i njemački autori pripovijedali o povijesti transatlantskog partnerstva na različit način. Ta divergencija nije nova. Godine 1963. njemački je parlament smatrao važnim dodati unilateralu preambulu Francusko-njemačkom ugovoru o prijateljstvu kojega su potpisa-

17 „Les régimes totalitaires“, u *Histoire 1ère L/ES*. Collection Jacques Marselles (Paris: Nathan, 2003.), 226-255.

18 *Histoire/Geschichte*, sv. 2, 290-292.

li njemački kancelar Konrad Adenauer i francuski predsjednik Charles de Gaulle. U toj preambuli njemačka strana naglašava lojalnost Savezne Republike Njemačke NATO-u i Sjedinjenim Američkim Državama. Nadalje, izražava se želja za britanskim članstvom u Europskoj ekonomskoj zajednici. Francuski predsjednik najavio je veto o pristupanju Ujedinjenog Kraljevstva tek nekoliko dana prije potpisivanja Francusko-njemačkog ugovora o prijateljstvu.¹⁹

Prošlo je više od četrdeset godina otkako je de Gaulle izrazio svoje duboko razočaranje porukom njemačke preambule. Podjednako, percepcija NATO-a i Sjedinjenih Američkih Država još uvijek je različita u obje zemlje. Njemačka percepcija Sjedinjenih Američkih Država u poslijeratnoj Europi više je pod utjecajem američkog doprinosa demokratizaciji i ekonomskom oporavku Savezne Republike Njemačke. Berlinski zračni most 1948. godine, Marshallov plan i slavni govor predsjednika Kennedyja pred Brandenburškim vratima 1963. godine koja su nakon toga zatvorena Zidom, postao je središnji element kolektivne memorije u kojoj se Sjedinjene Američke Države doživljavaju kao suosjećajna sila željna pomoći (ilustracija 3). Ne preispitujući važnost transatlantskih veza nakon 1945. godine, naši francuski kolege radije su oslikavali Sjedinjene Američke Države kao hegemonijalnu državu koja je sklona unilateralnim odlukama i sve izraženijem ponašanju nekontrolirane i arogantne „supersile“ (*hyperpuissance*) – termin koji ne postoji u njemačkome jeziku.

Na polju masovne kulture, utjecaj Hollywooda i američke glazbe smatra se ozbiljnom prijetnjom različitosti. Naravno, takve debate postoje i u Njemačkoj, ali ne pobuđuju iste osjećaje kao u Francuskoj i ne postoji nešto poput normativnog sustava anglosaskih pjesama u radio-programima. Budući da nije postojala mogućnost dogovora u toj točki pokušali smo objasniti različite percepcije u kontrastivnim putovima radije nego da ih harmoniziramo. Dopustite mi da citiram jedan primjer:

Francuska kultura i jezik uživaju svjetsko priznanje dugo vremena. Današnja Francuska vrlo je osjetljiva na utjecaj engleskog jezika i otvoreno denuncira „kulturni imperijalizam“ [pod navodnicima]. Njemačka i druge zemlje gdje je taj strah manji nužno ne razmišljaju o zaštiti svojih nacionalnih jezika posebnim zakonima.²⁰

Ali nisu samo Sjedinjene Američke Države predstavljale problem u francusko-njemačkim narativima. Njihov komunistički pandan bio je isto tako daleko od toga da ga se jednostrano sagleda.

Ovoga puta su članovi francuskog tima krivili njemačke autore zbog onoga što su oni zapažali kao polemičku prezentaciju komunizma i njegove uloge u poslijeratnoj Europi. Dok su mnogi Nijemci s komunizmom povezivali sovjetsku ekspanziju pod Staljinom, podjelu Njemačke i kršenje ljudskih prava od strane istočnonjemačkog režima, naši su francuski kolege smatrali neke od naših interpretacija duboko

19 Za detalje vidi: Ulrich Lappenküper, *Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. Von der „Erbfeindschaft“ zur „Entente élémentaire“*, Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, Band 49 (München: Oldenburg, 2001.), II: 1958-1963, str. 1749-1822.

20 *Histoirel Geschichte*, sv. 3, 231.

Što predstavlja postojanje vrlo različitih kultura poučavanja unutar udžbenika? Je li moguće integrirati te različite pristupe u zajednički okvir poučavanja? Može li biti dodana neka nova vrijednost u takvu sintezu? S obzirom na nastavna pitanja, sinteza različitih kultura poučavanja u udžbeniku nije samo moguća već i omogućava međusobno obogaćivanje: s jedne strane njemački učenici uče kako podupri svoje prosudbe činjenicama i logički koherentnom argumentacijom; s druge strane mladi Francuzi mogu otkriti da se o povijesti može raspravljati i da je kontroverza korisna za razmatranje trenutnih problema. Taj dijalog, usmjeren na didaktičku i metodološku razmjenu, može se prenijeti na europski kontekst. Bez odricanja od svojih nacionalnih tradicija europske zemlje mogu ih dopuniti i modificirati na razuman i selektivan način komparativnom potragom za dobrim rješenjima u drugim zemljama, slijedeći savjete apostola Pavla „...sve provjeravajte, dobro zadržite!“ (1 Solunjanima 5, 21).

Koliko je transnacionalnog konsenzusa potrebno za realizaciju postnacionalnog udžbenika? Kako se produktivno nositi s ostacima konflikata u interpretacijama? Postnacionalni udžbenici ne se mogu realizirati bez zajedničkih vrijednosti koje dijele nacije sudionice njihovog stvaranja. Mora postojati zajedničko razumijevanje ljudskih prava i fundamentalnih koncepata demokracije; mora postojati i konsenzus u interpretaciji ozbiljnih kršenja tih principa, posebno ako je jedna od sudionica bila žrtva, a druga počinitelj. Francusko-njemački udžbenik ne bi bio moguć da je njemačka strana pokazala i najmanju sumnju u potpuno priznanje ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti počinjenih u Francuskoj i mnogim drugim europskim zemljama pod njemačkom okupacijom. Sve dok postoji takav konsenzus o vrijednostima i ključnim povijesnim pitanjima, različite interpretacije prošlosti mogu i moraju biti prihvaćene u postnacionalnom udžbeniku: Nijemci i Francuzi mogu sagledavati ulogu Sjedinjenih Američkih Država i NATO-a na potpuno različite načine sve dok se slažu oko esencijalnih principa zapadnih demokracija.

Ništa ne bi bilo više umjetno i nepotrebno nego europski udžbenik ako bi on samo zamijenio stare nacionalne „velike pripovijesti“ novim narativima europske povijesti. Takva „velika priča“ u kojoj bi svako razdoblje imalo specifično europsko značenje kreirala bi novu postnacionalnu teleologiju. Karlo Veliki vjerojatno bi bio pionir Europske unije nakon što je odigrao nacionalnu ulogu u francuskoj i njemačkoj historiografiji. Uostalom, takav bi teleološki pristup vjerojatno uzdizao revolucije 1848. godine u okviru europskog „proljeća naroda“, a koje su naglašene u francuskim udžbenicima, i zaboravio nacionalne konflikte koji su nastali u Srednjoj Europi iste godine itd. Ako i postoji tako nešto poput europskog identiteta, čini se da je povezano sa skepticizmom prema ideologijama, svim suviše koherentnim narativima o povijesti i kapacitetom razumijevanja alternativnih interpretacija stvarnosti. To je možda najvažniji intelektualni rezultat iskustva s diktaturama, genocidom i dvama svjetskim ratovima vođenima na europskom bojnopolju. Umjesto kreiranja novih mitova – kakva god bila njihova tendencija – i harmoniziranja različitih

tradicija, europski udžbenik bit će polifon i otvoren za diskusiju. Drugim riječima: što će manje autori udžbenika nametati specifične europske interpretacije prošlosti to će više doprinijeti međusobnom razumijevanju mladih ljudi odgovornih za stvaranje Europske unije temeljene na pluralnim traganjima za istinom i zajedničkim rješenjima.

Prevela s engleskog: Zrinka Borovečki